

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MADDİ KÜLTÜR

AZERBAJCAN'IN KÜLTÜREL MİRASLARINDAN EL DOKUMASI - KELAĞAYI

Dr. Arzu MAMMADOVA¹

Azerbaycan'ın gelenek ve göreneklerini günümüzde anlatan tarihi kültürel miraslarımızdan biri de kelağayı denilen kadın başörtüsüdür. Kelağayı malzeme olarak ipek iplikten kare şeklinde dokunur, başka iplik malzemesi kullanılmaz. Daha sonra ipek dokumanın üzerine metal veya ağaç kalıpla baskı tekniğiyle süslemeler yapılır.

Tarihini araştırdığımızda kelağayının geleneksel kadın başörtüsü olarak çok yaygın kullanıldığı görülmektedir. Önemli özelliklerinden biri hem zengin hem de maddi durumu olmayan kesimlerin de kullanmasıdır. Günümüzde kelağayı dokumasının daha çok Şeki ve ona yakın olan İsmayılı'nın Basgal Köyü'nde yapıldığı bilinmekle beraber tarihi kaynaklarda Tebriz, Şamahı, Nahçıvan ve Gence bölgelerinde de imal edildiği bilinmektedir. Tarihen İpek Yolunun üstünde yerleşen bu topraklar neftten önce ipek dokumaları ile ün kazanmıştır.

Tarihi kaynaklardan Azerbaycan'ın birkaç bölgesinde ipekçiliğin daha çok ilerleme kaydettiği bilinmektedir. Bu bölgelerden biri olan Şeki, Kafkasya bölgesinde de çok önemli ipekçilik merkezi olmuştur.

Bu bildiriye Şeki bölgesindeki keleğayı imalatı araştırılmıştır. Bakü'ye tahminen 250 km mesafede otobüsle 5-6 saat gibi bir yolculuktan sonra dağların koynunda yemyeşil ormanla kaplı bir yer olan Şeki'ye ulaştık. İlk iş Şeki ipekçilik fabrikasını dolaşmak oldu. 1931 yılında kurulan fabrikada günümüzde 700'den fazla işçi çalışmaktadır. İpek kozasını açan bölmede 300 kişi çalışıyor. Sovyet döneminde 3 vardiyalı iş sistemiyle çalışıyorlardı. Şimdi ise normal 9 saatlik iş rejimiyle çalışılmaktadır. Fabrika ipek kozalarını açmak, ipek ipliği hazırlamak, bükmek, dokuma, nakışla süsleme, boyama, kurutma gibi bölümlerden oluşmaktadır.

1 Bakü Mühendislik Üniversitesi, Azerbaycan (arzuyusufkizi@gmail.com, amammedova@beu.edu.az)

Çoğunlukla kadınların çalıştığı bu fabrikaya ipek kozaları Şeki dâhil olmakla Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden getirilmektedir. Devlet desteğiyle her yıl ipek koza yetiştiriciliği artmaktadır. Bu sene 500 ton ipek kozası yetiştirilmiştir. Fabrikanın imalat sırları, kalite güvenliğinin korunması amacıyla içerisinde fotoğraf çekilmesi kesinlikle yasaktır. Kullanılan boyalar tamamen doğal boyalardır. Fabrikanın yanbaşındaki mağazasında keleşayı satışı yapılmaktadır.

2 veya 3 adet çok ince ipek ipliğin bükülerek elde edilen iplikten yapılan kelaşayların günlük kullanımda önemli yeri olmuştur. Bu bağlamda kelaşayı dokumaları kıyafet kültürümüzde de önemli bir yere sahip olmuştur. Araştırmalar kelaşayların bu topraklarda yaşayan kadınların önem verdiği ve özenle kullandığı önemli başörtüsü olduğunu göstermektedir. Her ne kadar kadınlar kullansa da, kelaşayı dokumacılığı ve üzerine baskı tekniği ile süslemeler erkekler tarafından yapılmaktaydı. Bu zarif eşsiz dokuma ve baskının ortaya çıkmasında terrukh (kelaşayı dokumacısı), boyacı (bitmiş dokumaya boyama yapan), kalıpcı (kalıpla süsleme yapan) ve kelaşayıcı (desen ustası) olmak üzere çeşitli meslek ustaları bir araya gelip oldukça zarif ve narin, hatta yüzüğün içinden geçebilecek bir ürün ortaya çıkarıyorlardı.

İpek dokuma siyah, beyaz, soğanı, yeşil vs renklerde ve farklı ebatlarda (150x150 cm; 160x160cm) kare şeklinde dokunur, sonra ise üzerine baskı tekniğiyle desenler yapılırdı. Yaban elma, safran, sumak, frenk üzümü, sarağan vs gibi bitkiler boyar madde olarak kullanılırdı. Ağırlığı tahminen 125 gr olan bu dokumalar son derece zarif ve yumuşacık olup, sıcak havalarda serin tutar.

Kelaşayı sadece başörtüsü değil, aynı zamanda düşünlerde pahalı ve önemli bir hediye, vefat etmiş kişinin tabutu üzerine serilen örtü olmuş, kavga ve ya çatışma esnasında barış görevlerini de üstlenmiştir. Örneğin, çatışma esnasında bir kadın kelaşayısını yere bırakırsa taraflar hemen savaşı durdururlardı. Kelaşayının kadınlara kattığı güzellik ve zarafetten başka farklı anlamları da vardı. Mesela, genç kız kelaşayısını sevdiği adama veriyse, bu ölene kadar aşkına sadık olacağını işaretledi.

Kelaşayının üzerine yapılan baskı için ceviz ağacı veya meşe ağacından ya da metalden hazırlanan kalıplar kullanılır. Kalıplara desenlerine göre kazayağı, boynuz, çilek, serpme vs. denilirdi. Önce desen yapılır daha sonra boyanırdı. Kelaşayı boyaması ve üzerine yapılan baskı desenleri doğal boyalarla yapılırdı. Örneğin; Şeki, Oğuz, Gebele gibi yakın bölgelerden getirilen sarağan ağacının kabukları kepek gibi öğütülerek keselere doldurulur sonra ise su dolu kazanda kaynatılıyordu. Elde edilen renkli suda boyanan keleşayı soğanı renk adlanırdı.

Motif ve kompozisyon özellikleri açısından farklılıklar göstermektedir. Geometrik ve bitkisel motiflerle süslemeler yapılır. En fazla süsleme elementi olarak "buta" motifi kullanılır. Buta motifi Azerbaycan mimari ve dekoratif süslemelerinde çok yaygın kullanılmaktadır. (Şekil 2). Genel olarak kelaşayı kompozisyonlarında kullanılan motifler ve desenler yıllardır değişmez olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kompozisyonlarda küçük kenar suyolu veya büyük bordürler yanı sıra serpme kenar süslemeleri (Şekil 4; 7; 8), ortasında ise madalyonlar formunda veya kare içerisinde farklı geometrik, organik formunda motifler (Şekil 3; 5; 6; 9) yer almaktadır. Kelaşayılar renk ve kompozisyon özelliklerine göre "Heyratı", "Soğanı", "nohudu", "İstiotu", "Albuharı", "Abi", "Yeleni" vs adlarını almıştır.

Yaşlı kadınlar koyu renkli ve büyük ebatlı, genç kadınlar ise beyaz ve rengli, küçük ölçülerde kelağayılar kullanıyorlar. Kelağayı 2014 yılında unutulmamış geleneksel el dokumalarımızdan biri olarak UNESCO'nun Somut Olmayan Kültür Varlıkları Listesi siyahısına dâhil edilmiştir.

Şekil 1. İpek kozaları ve ipek böceğinin ipek iplik aşamaları

Şekil 2. Buta motifli ipek kelağayı.

Şekil 3. Noxudu renk ipek kelağayı.

Şekil 4. İpek kelağayılar.

Şekil 5. Kenarları ipek iplikten yapılmış pùskùllù kelağayı ve detay.

Şekil 6. Kenarları ipek iplikten yapılmış pùskùllù kelağayı ve detay

Şekil 7.

Şekil 8.

Şekil 9.

Fotođraflar Arzu Mammadova tarafından Şeki Etnografya mûzesinden (Şekil 1; 2; 3; 4), Şeki Dekoratif El Sanatları mûzesinden (Şekil 5; 6; 7) ve Şeki İpekçilik fabrikasının mağazasından (Şekil 8; 9) 04 Kasım 2017 tarihinde çekilmiŐtir.